

De la pedrera a l'obrador i a peu d'obra. El treball de la pedra a l'Empordà

A finals de l'edat mitjana, la plana de l'Empordà es consolidà com una de les zones més dinàmiques i poblades del país. L'activitat constructiva, impulsada tant per les elits senyorials i religioses com per les autoritats locals, mantingué viu un sector artesanal especialitzat en l'extracció i el treball de la pedra. Aquest context de creixement i transformació va afavorir l'aparició d'una xarxa de pedreres i d'uns mestres pedrers que, amb les seves obres, van donar forma i caràcter al paisatge urbà i rural empordanès.

Text > **JOSEP MARIA GIRONELLA**, doctor en història medieval

La plana de l'Empordà va ser una de les zones més pròsperes del país a finals de l'edat mitjana. Densament poblada des d'antic, a partir dels segles XII i XIII va experimentar un creixement notable de la població i una ocupació del territori realment important que la van situar entre els indrets més dinàmics de les terres catalanes. Els masos i vilars s'escampaven arreu, fins i tot en les zones més abruptes i avui emboscades del cap de Creus i les serres de Verdera i l'Albera. Els pobles creixien a redós d'infininitat d'esglésies i castells. Els monestirs, priorats i altres congregacions religioses més isolades també sumaven un bon nombre. I al bell mig de tot plegat, les viles de Castelló d'Empúries, Peralada i Figueres rivalitzaven entre elles per atreure

>> Monumental façana de Santa Maria de Castelló d'Empúries, anomenada Catedral de l'Empordà (segle XV), amb la torre de migdia inacabada. Hi participaren alguns dels millors mestres pedrers (el disseny s'atribueix a Antoni Antigó) i escultors del moment, com Pere de Santjoan i Antoni Canet.

(Foto: MANEL PUIG)

>> *Santa Maria de Castelló d'Empúries. Interior de les tres naus cobertes amb voltes de creueria gòtiques sobre pilars circulars, obra iniciada el 1261 per Reinald de Chartres, mestre d'obres probablement francès. (Foto: MANEL PUIG)*

població de les zones més rurals i convertir-se en el nucli més important, i reflectien així els conflictes d'interessos entre el casal dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, que senyorejaven Figueres des de mitjan dos-cents, i els comtes d'Empúries i els vescomtes de Rocabertí, senyors de Castelló i Peralada, respectivament. Les comunicacions eren excel·lents, tant per mar com per terra.

Certament, els alts i baixos foren constants, especialment les sotragades a partir de finals del primer terç del segle XIV, quan dècada rere dècada se sumaren crisis d'abastament, conflictes militars i episodis epidèmics que delmaren la població i feren retrocedir l'ocupació del territori. La zona mantingué, però, certa vitalitat. I amb relació al tema que ens ocupa ara a nosaltres, les obres de manteniment

o ampliació dels vells edificis construïts a principis del segon mil·lenni i la promoció de nous edificis per part de les elits senyoriales, les institucions religioses i —cada vegada més— les autoritats municipals, entre d'altres, garantiren un cert volum de feina per a desenes o centenars de picapedrers arreu de la plana. Fins i tot en els moments més problemàtics, les obres de construcció o reforçament de muralles

>> *Pica baptismal de Santa Maria de Castelló d'Empúries, obra del picapedrer figuerenc Arnau Font (1310). És una peça extraordinàriament singular, no tant per la seva forma, amb dos recipients, sinó per la seva fesomia d'arrel romànica, caracteritzada per les arcuacions cegues que la decoren. (Foto: MANEL PUIG)*

>> *Els Clots de Sant Julià (Forallac, Baix Empordà), pedrera activa des d'època romana i utilitzada també en època medieval. (Foto: CARMÉ GÜELL)*

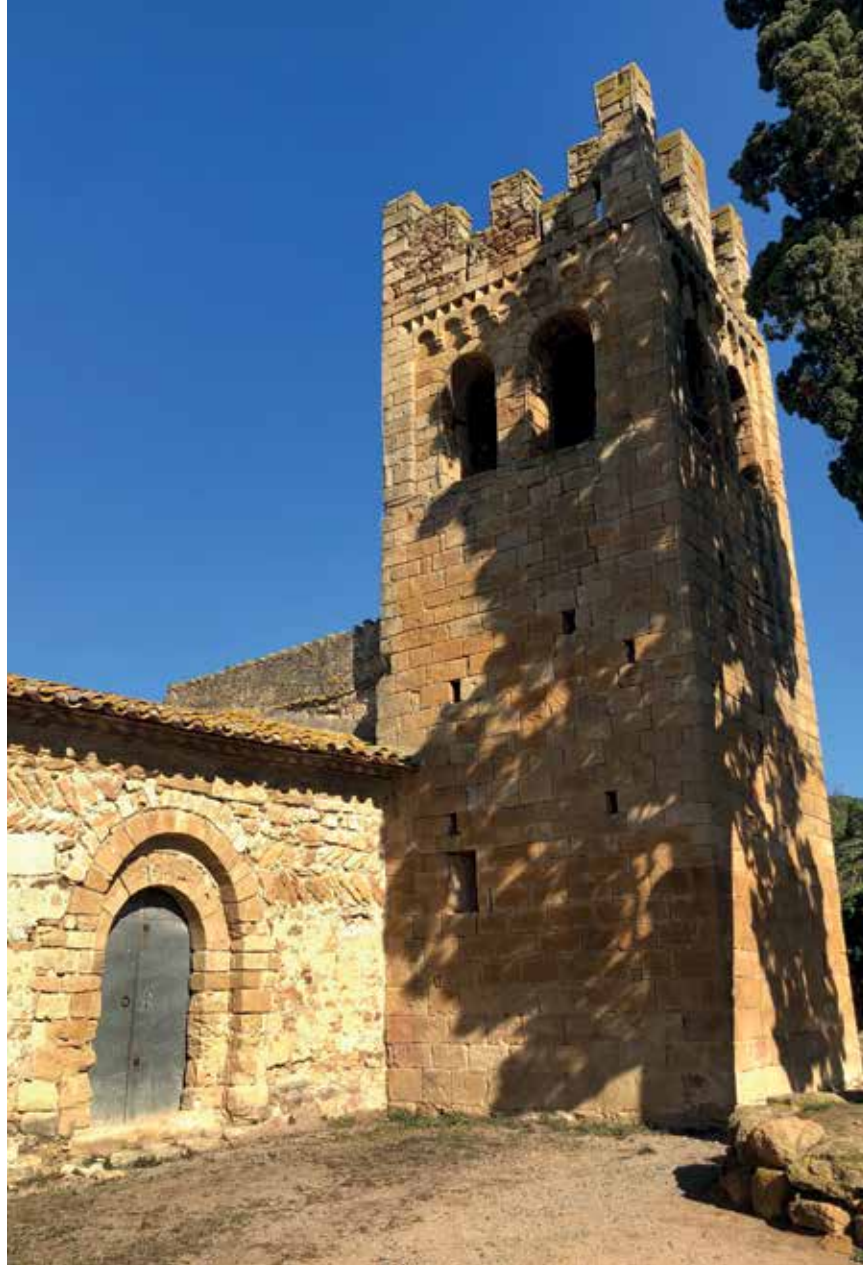

>> La muralla de Peratallada, reforçada per un ampli fossat excavat a la roca, és una imponent estructura defensiva d'origen medieval —amb trams dels segles XI al XIV— que exemplifica l'extracció de la pedra a peu d'obra i l'adaptació al relleu natural que envolta el castell. (Foto: CARME GÜELL)

i la continuació dels projectes iniciats en temps de bonança permeteren trobar feina als professionals de la pedra i la construcció. Els documentem en un bon nombre de poblacions.

Pedreres i materials treballats

La rica documentació conservada d'ençà de les darreries del dos-cents ens permet conèixer un bon nombre de picapedrers, especialment els que treballaven o realitzaven obres per a dos dels nuclis més densament habitats de la zona, Castelló i Peralada, i de les pedres que treballaven. Pel que fa a la primera, aleshores la tercera població en importància del nord-est català, bona part dels materials utilitzats procedien de les pedreres de traquita de

>> Església de Canapost, que, amb la nau del segle XI i la imponent torre campanar del segle XII, és un dels conjunts romànics més singulars del Baix Empordà. (Foto: PERE FREIXAS)

Vilacolum, situades a una desena de quilòmetres de la capital comtal. En aquesta població i als nuclis veïns de Torroella, Sant Tomàs i Sant Miquel de Fluvià, entre d'altres, residien un bon nombre de picapedrers o de pagesos amb certes habilitats quant al tall de la pedra, que realitzaven elements per als promotors castellanins o bé enviaven pedres lleugerament treballades, a les quals altres professionals, en ocasions més formats, acabaven donant la forma i l'acabat definitius. Els exemples d'edificis són nombrosos: la basílica de Santa Maria, les arcades de l'avui anomenada *Llotja*, la Casa Gran, la cort de justícia i la presó, el portal de la Gallarda... En el primer cas, la documentació referida al pagament de les pedres que, a principis del segle XV, constituïen els darrers pilars de l'edifici, ens assabenta que l'extracció de la pedra de la pedrera i el primer tall

costava una quarta part del preu final; el trasllat amb carreta fins a la llotja o a peu d'obra, una quarta part més, i el tall definitiu, la meitat restant.

A banda de la traquita, a Castelló també s'hi treballaren altres materials. Hi arribava granit des de poblacions situades a les falques de la serra de Verdera. La documentació ens assabenta de la seva utilització en la construcció o reparació de les muralles de la vila, és a dir, en obres que requerien materials més aviat poc elaborats, si bé també coneixem la seva utilització en la fabricació d'alguns elements més destacats, com per exemple algunes de les columnes del campanar de l'església parroquial. També arribà marbre del cap de Creus o d'altres indrets propers dels Pirineus, com el que podem observar en la pavimentació de la capçalera o a la portalada major. I s'enviaren pedres de calcària de la vila reial de

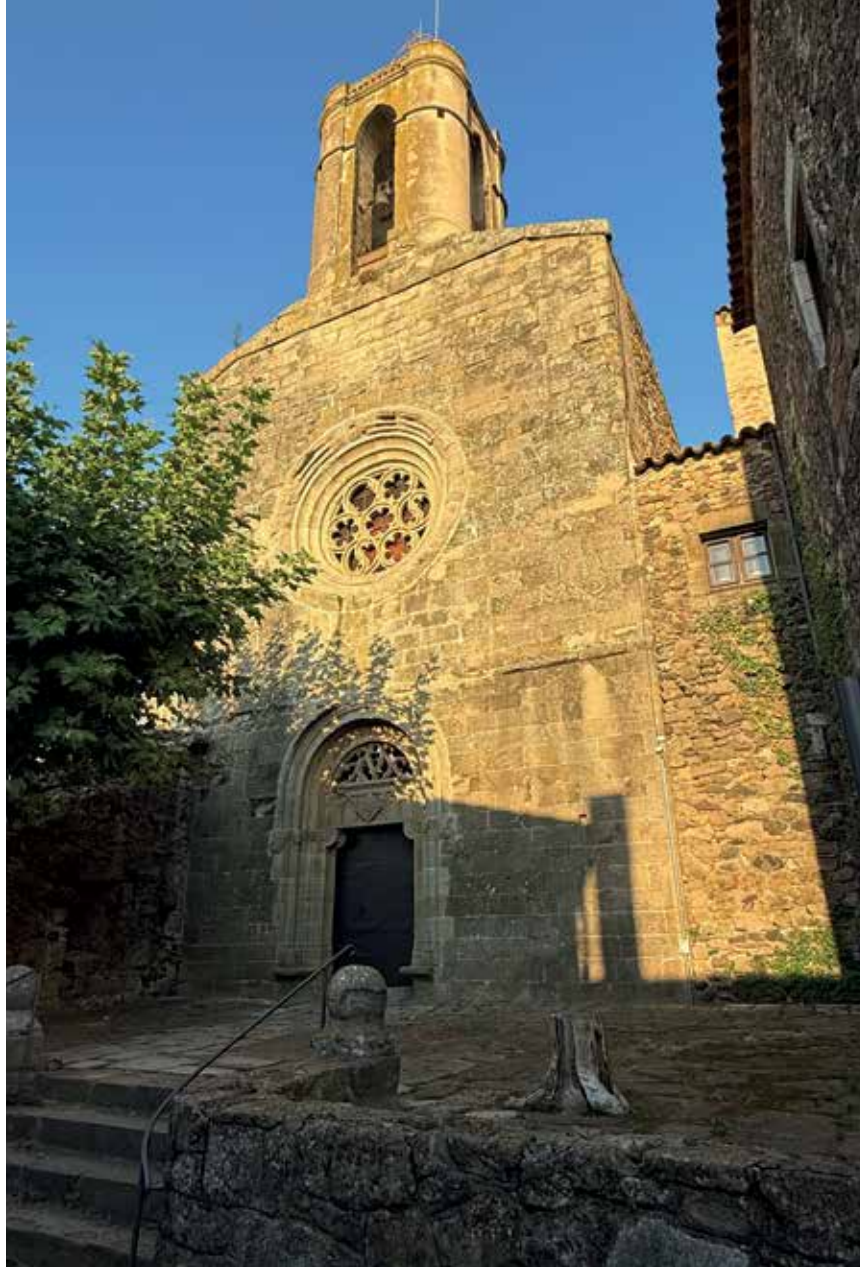
Figueres i de la rodalia de Peralada per a la pavimentació i la realització de les façanes d'edificis rellevants (la sinagoga jueva, la casa del Consell Municipal i l'església parroquial) i la fabricació d'elements no menys importants, com la pica baptismal i d'altres elements litúrgics de la mateixa església, entre d'altres.

Molts promotors —si no tots— sabien perfectament quin tipus de pedra i quina realització desitjaven, i en funció de l'una i de l'altra duïen a terme l'encàrrec corresponent. En el cas de l'esmentada pica baptismal castellanina, per exemple, els clergues que encarregaren l'obra demanaren al picapedrer figuerenc Arnau Font que fos feta a imitació de la pica de la catedral de Girona i amb el mateix tipus de pedra de Figueres amb la qual Font els havia fet una petita pica anteriorment. A la mateixa vila comtal, en fer testament uns anys més tard, un dels membres de la comunitat més vinculat a l'obra parroquial demanava als seus descendents que col·loquessin al lloc del seu enterrament una làpida feta amb una bonica pedra de Figueres (no tots els materials figuerencs tenien les mateixes característiques). I més o menys per les mateixes dates, un promotor de Peralada encarregava al mateix Font i al també picapedrer figuerenc Pere Calvó diverses columnes de pedra d'una determinada pedrera de la vila de Figueres, i un altre peraladenc denunciava al mateix Calvó per no haver-li fet una columna segons la mostra que li havia ensenyat. Ben sovint, els mestres ensenyaven mostres o dibuixos als promotors o aquests demanaven als mestres obres a semblança o a imitació de les que havien vist als seus obradors o en diversos espais públics o privats.

Gustos a banda, no totes les pedres servien o eren bones per al mateix. Algunes eren més aptes que d'altres per a certes realitzacions. No és casualitat que almenys des de mitjan segle XIV les moles de molí realitzades a les poblacions de Peratallada i Canapost proveïssin bona part del mercat empordanès. Era, sens dubte, un material adient per al que es pretenia.

Usos del sector

Les informacions de les quals disposem ens assabenten especialment dels usos del sector, des dels contractes

>> Façana gòtica de l'església parroquial de Sant Pere de Púbol, amb la portada i el rosetó del segle XV, edificada sota el patrocini dels senyors de la població. (Foto: PERE FREIXAS)

>> Detall de la capçalera triabsidal de l'església de Sant Joan Baptista de Palau-saverdera (Alt Empordà), amb les característiques lesenes i arcuacions cegues del romànic, entre les quals destaquen les de forma de nínxol a l'absis central. (Foto: PERE FREIXAS)

>> Detall de l'imponent campanar romànic del monestir de Sant Miquel de Fluvià (Alt Empordà). Té un aspecte més de torre defensiva que no pas d'estructura religiosa, un efecte reforçat pel recreixement que, com en altres campanars, es va fer amb finalitats defensives. (Foto: PERE FREIXAS)

>> Absis romànic de l'església de Santa Maria de la Tallada (Baix Empordà), elevat i reforçat en època posterior per convertir-lo en part de la muralla. El recreixement és ben visible per la diferència en el tipus i la talla de pedra utilitzada. (Foto: PERE FREIXAS)

que signaven els mestres amb els seus aprenents fins a la contractació dels encàrrecs o la formació de societats més o menys estables que sovint contrien els nostres protagonistes per poder assumir obres de certa envergadura o complir amb els terminis pactats amb els promotors.

Pel que fa a la primera qüestió, l'aprenentatge, disposem de dues desenes de contractes que ens permeten entreveure la realitat a casa dels mestres formadors i les negociacions prèvies entre aquests i els nens o joves aprenents i/o les seves famílies. Se signaven contractes d'un a cinc anys, i a la fi de l'un en podia venir un altre o diversos. De

manera general, els primers eren els de major durada. A mesura que els joves adquirien coneixements, en canvi, signaven contractes més curts i amb unes condicions millors: una alimentació de més qualitat (com la del mestre, es pactava en ocasions) i un nombre de peces de vestir superior o amb una roba més cara. Als inicis de la formació, els pares pagaven sovint una part de l'alimentació dels seus fills o les peces de roba que els calien, entre d'altres. És de suposar que variava en funció de les capacitats del jove i de la necessitat del mestre de comptar amb l'aprenent.

Quant als encàrrecs, els picapedrers contractaven obres a preu fet o a jor-

nal. En el primer cas, s'especificava el termini d'entrega i la possible penalització en cas d'incompliment, i s'efectuava una bestreta o primer pagament que podia ser d'una meitat del preu total. Amb relació a la primera qüestió, els promotors volien assegurar-se que es compliria amb uns mínims i que les feines no es demorarien en excés. No és pas que els picapedrers no fossin capaços de treballar a bon ritme (almenys quan treballaven a preu fet), però la política empresarial —ben lògica— de solapar encàrrecs per no quedar sense feina a la fi d'un encàrrec provocava que en ocasions els promotors perdessin la paciència. En el cas

>> Casa del Consell de Castelló d'Empúries, actual seu del municipi. Es conserva parcialment la construcció del segle XIV del mestre de cases Joan Canelles, que també ho fou durant un temps de les obres de Santa Maria. (Foto: MANEL PUIG)

>> Torre de la muralla de Peratallada, edificada damunt la roca viva, de la qual s'extreia la pedra utilitzada en la seva pròpia construcció. (Foto: CARMÉ GÜELL)

de l'abans esmentat Pere Calvó, per exemple, els que encarregaren a ell i al també picapedrer figuerenc Jaume Mainar una arcada per a l'església del Carme de Peralada a mitjan segle XIV van arribar a requerir-los notarialment perquè reprenguessin les obres immediatament, sota amenaça de perdre la feina.

A la llum de la documentació notarial empordanesa, les feines a jornal, és a dir, cobrant per dia de feina, no eren tan habituals. Era però un sistema al qual molts promotors recorrien, com pot observar-se en els llibres de comptes de les grans obres catedralícies o d'altres edificis religiosos o civils importants.

Elements per a la guerra

Com s'ha pogut entreveure per les informacions dels paràgrafs anteriors, les feines executades pels picapedrers empordanesos de finals de l'edat mitjana foren diverses, des de petits elements litúrgics fins a estructures notables. La llista seria llarga, així que afegim tan sols un darrer exemple: una feina que hagué d'assumir de manera forçada, a la segona meitat del segle XV, el figuerenc Marc Bofill a petició del capità de la vila de Figueres, en el marc de la guerra civil catalana. Bofill fou obligat a realitzar un cert nombre de projectils de pedra amb els quals

l'exèrcit reial pretenia assaltar la vila de Cadaqués. No era probablement una feina habitual dels nostres protagonistes, però tampoc podem dir que els fos del tot estranya. Encara avui en conservem un cert nombre, de projectils de pedra. A la dècada dels anys vint del segle XIV, quan el rei Jaume II i el seu fill preparaven la conquesta de Sardenya, van preveure la compra de cinc mil projectils de pedra i la contractació de quaranta picapedrers per als primers quatre mesos de campanya perquè —és de suposar— en fessin de nous. Construir i destruir, una realitat molt habitual.